

Ծ Ա Ղ Ի Կ

Մ Ա Ն Կ Ա Ն Յ

Շ Ա Բ Ա Թ Ա Վ Ա Ն Հ Ա Ն Դ Է Ս

Դաստիարակութեան եւ Կրթութեան

ԾԱՂԻԿ ՄԱՆԿԱՆՅՐ կը նրաստակուի ամեն ուրաք or, իբաց առեայ Յունիս եւ Յուլիս ամիսները : Բաժանորդագիւնն է ԿԱՆԻԻԿ, Պօլտոյ եւ գումառաց համար, սասնումնեայ 50 դնեկն. հինգամսեայ 25 դանեկն, երկու եւ կիսամսեայ 15 դանեկան : Այլ երկրաց համար 12 ֆրն. իւրաքանչիւր թիւր կ'արժէ 50 փարա : Գաւառներէն դրոսնարուդը ալ կ'ընդունուի : Բաժանորդագրութեան համար դիմել առ Տնօրէն—Խմբագիր Միմրան Ասեմազ, յիսկի Զապրիէ հասէսի թիւ 61, Նեան Կ. Պէրպէրեանի սպարանք :

ՏԱՐՐԱԿԱՆ ԸՆԹԱՑՔ

Ը Ն Թ Ա Ց Ք

ՎԵՐԼՈՒԾԱԿԱՆ ՈՃՈՅ (1)

ԴԱՍ Դ.

Է Շ Ե Ի Շ Ն Ի Կ

Խելքիդ չափէ դուրս ուժ մի տար,
Տաճկին առակը միտքդ բեր :

«Ազուորութիւն բռնի չըլլար»,
Ի՛նչ խելացի խօսք է եղեր :

Հաճոյ անցնիլը տուրք մընէ

Որ ամենուն ալ չէ տըրուեր :

Չափի դիտցող մարդն ի՛նչ ալ ընէ՝

Իր չափէն դուրս բընաւ չելլեր :

Էշ մը կար կ'ըսեն հարուստի մը տուն,

Որ չառ կ'աշխատէր իրաւ օրն ի բուն,

Բայց նաեւ աղէկ կ'ուտէր կը խմէր,

Գիշերն ալ հանգիստ քունը պակաս չէր :

Նոյն տանը մէջ կար Շընիկ մ'ալ սիրուն,

Խաղուն կերպերով հաճոյ ամենուն :

Էշը կը տեսնէր, կ'ըսէր ինքն իրեն :

«Սա չունն ի՛նչ ունի որ այսչափ սիրեն,
Շոյեն փայփայեն, գրկերնին առնեն,
Ինչուան կերածնէն անոր մասն հանեն :

Իսկ ես անդադար աշխատիմ յողնիմ,
Ու միշտ թուք ու մուր լըսեմ ու ծեծուիմ...
Հասկըցայ Շընիկն հընարքն ի՛նչ բան է :

Տանտէրը ղինքը կանչէ՝ չըկանչէ :

Մէկէն կը վազէ չորս դին կը քսուի,

Թաթիկը կուտայ, վըրան կը նետուի,

Ետին կը դառնայ առջին կը դառնայ,

Պոչը կը թօթվէ, բարեներ կուտայ :

Շանը սիրուելուն պատճառն աս է հա՞.
Է՛հ, ինձ ալ տալիէ դիւրին ի՞նչ բան կայ :

Օր մ'ալ որ ասանկ կեցեր կը մտածէր,

Տեսաւ որ տէրը տուն նոր է դարձեր :

Ուրախ ու զըւարթ խօսին կը խնտան,

Ատենն է, ըսաւ, նետուեցաւ վըրան,

Առջևի ոտքերը վեր վերցուցած,

Ականջը տընկած ու ձայնը ձըգած :

Տէրը սարսափած ու կըրակ դարձած

Ըսկըսաւ պօռալ, «Մօ՛ւ աս ի՛նչ է աս :

Թորո՛ւս, կիրակոս, հասէ՛ք, դաւազա՛ն. »

Անոնք ալ մէկէն վըրան թափեցան,

Կոչա իշուս անանկ ծեծ մը քաշեցին,

Որ միտքն ալ ձայնն ալ փոխեց եղկելին :

(1) Տես թիւ 16 :

(Բաղմալէպ)

ԼԱՅՈՆԹԻՆ

Համառոտ բովանդակութիւն

Եջը տեսնելով որ շուներ կը շոյեն ու կը փայփայեն, կը նախանձի, եւ ինքն ալ կ'ուզէ սիրուիլ ու փայփայուիլ: Ուստի ինքըն ալ կը փորձէ տիրոջը քծնիլ ու անոր գիրկը նետուիլ բայց չարաչար կը ճեծուի:

Լ Ո Ւ Ծ Ո Ւ Մ Ն Գ Ր Ա Գ Ի Տ Ա Կ Ա Ն

1. Անձիմք, տեղ եւ ժամանակ

Որո՞ց վրայ կը խօսուի այս առակին մէջ: — Այս առակին մէջ կը խօսուի իշու մը, չնիկի մը, իրենց տիրոջը և Թորոսին ու Կիակոսին վրայ:

2. ԽՕՍԲ ԵՒ ԳՈՐԾՔ

1. Էջն ի՞նչ ընել ուզեց: — Էջն ուզեց գգուել իւր տէրը, որպէս զի աւելի սիրելի ըլլայ անոր:

2. Էջն ի՞նչպէս այս բանը մտածեց: — Էջն այս բանը մտածեց, երբ տեսաւ որ չնիկը այնքան ընտանի է իւր տիրոջ հետ և այնքան կը սիրեն զինքը տնեցիք:

3. Էջը ի՞նչ ժամանակ ընտրեց իւր գրգռուանքը ընելու համար և ի՞նչ միջոց ի գործ դրաւ: — Օր մը երբ տէրը շատ գոհ կ'երևէր, իւր առջեւի ոտքերը անոր ուսին վրայ նետեց, ձայնը ձգելով:

4. Իշուն գգուանքը ընդունելի եղա՞ւ: — Ոչ, Տէրը կը զայրանայ, և շատ արտառուց կը գտնէ իշուն վարմունքը:

3. ԱՐԴԻԻՆՔ

Ի՞նչ կը պատահի իշուն: — Գաւազանի հարուածներով դուրս կը վառտեն:

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ

Այս առակը մեզ ի՞նչ կ'ուսուցանէ: — Այս առակը մեզ կ'ուսուցանէ որ պէտք է խելացի երեւնալու ճիգ ընել կամ ջանալ ցուցնելու բարեմասնութիւն մը զոր չունինք:

ԽՕՍԱԿՑՈՒԹԻՆ

1. Ի՞նչ ըսել է խելիիդ չափէ դուրս ուժ մի տա: — Շատ խելացի երեւնալու մի աշխատիր:

2. Չափէ դուրս բացատրութեան 3 հոմանիշ բառեր գտէք: — Չափազանց, անչափ, ծայրայեղ:

3. Ո՞ր բառն է որ կը նշանակէ միտք բերել: — Յիշել:

4. Ազդեցութիւն ունեցող բանի մը ի՞նչ կ'ըսուի: — Ազդուոր, գեղեցիկ:

5. Ի՞նչ ըսել է հանոյ անցնիլ: — Հաճեալ, սիրելի ըլլալ:

6. Ի՞նչ տեսակ բանի տուր կ'ըսուի: — Տուր կ'ըսուի այն բանին զոր մասամբ իւրեք բնութեամբ ունի մէկը առանց աշխատութեամբ զայն ստացած ըլլալու:

7. Ուրիշ ի՞նչ բառեր գիտես տուր բանին հոմանիշ: — Տաղանդ, բնական կամ բնատուր ձիրք:

8. Էջն ի՞նչ կ'զգայ տեսնելով շանը սիրուիլ: — Նախանձ:

9. Ինչո՞ւ էջը կը նախանձի. — Որովհետեւ շունը կը վայելէ տիրոջ բոլոր գրգռուանքը, իսկ ինքը գաւազանի հարուածներ միայն կ'ընդունի:

10. Շանը մէկուն չորս կողմը քսուելու գործողութեանը ի՞նչ կ'ըսուի: — Քծնիլ:

11. Պոչ բառին 3 հոմանիշ գտէք: — Ագի, տառն, ձեռ:

12. Ի՞նչ կը կոչուի իշուն ոտից ծայրը գտնուող կարծր նիւթը: — Սմբակ:

13. Ուրիշ ո՞ր անասունները սմբակ ունին: — Զորին և ձին:

14. Ի՞նչ կը կոչուի սմբակը երբ երկու մասերու բաժնուած է: — Կճղակ:

15. Ըսէ՛ք քանի մը անասուններ որ կրճղակ ունին: — Ոչխար, այծ, եզն, գոմէշ:

16. Ի՞նչ կը կոչուի այն երկաթը որ կը գամեն սմբակին տակը: — Պայտ:

17. Ո՞վ կը գամէ զայն: — Պայտարը:

18. Ո՞ք են Թորոս և Կիրակոս: — Տան սպասաւորները:

19. Ի՞նչ ըսել է միտքն ալ ձայնն ալ փոխեց եղիլիմ: — Թէ ալ էջը չմտածեց գգուանք ընել իւր տիրոջ և ոչ ձայնն հանել:

20. Ի՞նչ կ'ըսուի իշուն ձայնին: — Զռնիչ:

ՎԱՐԺՔ

Ա.

Հետեւեալ բառերուն հակահիշը գտնել Առողջութիւն. հիւանդութիւն: Զոր. բաց: Ծով. ցամաք: Գարուն. աշուն: Ամառ. ձմեռ: Քնանալ. (արքնալ: Աշխատութիւն. ծուլութիւն: Սիրել. ատել: Յիշել. մոռնալ: Տաք. ցուրտ: Ցած. բարձր: Մօտ. հեռի: Ուտել մարսել: Գեղեցիկ. սգեղ: Ճերմակ. սեւ: Լիճ. կղզի: Բարեկամութիւն. բեւաժութիւն: Բարեկամ. բեւաժ: Բարի. չար: Թեթեւ. ծանր: Պատերազմ. խաղաղութիւն:

Ծանրագլուխ. քեքեւաբարոյ: Շինեւ աւ-
րել: Իյնաւ. կանգնիւ: Անվախ. վախկոս:
Տկար. զօրաւոր: Օրհնեւ. անիծել: Օրհնու-
թիւն. անէծք: Երկինք. երկիր: Ծառայ. տէր:
Հրեշտակ. սասանայ: Վարը. վերը: Տակը.
վրան: Սկիզբ. վերջ: Սկսիւ. վերջացնել:

Բ.

Միջանկեալ նախադասութեան տեղ տ-
ծական մը դնել.

1. Այն մարդ՝ որ կը ստէ, յոռի մարդ
մ'է:

— Ստախօս մարդը յոռի մարդ մ'է:

2. Այն մարդը՝ որ անկեղծութիւն ունի,
ամենէն կը յարգուի:

— Անկեղծ մարդը ամենէն կը յարգուի:

3. Այն աշակերտը՝ որ աշխատութիւնը
կը սիրէ, (կը յառաջադիմէ իւր դասերուն
մէջ:

— Աշխատասէր աշակերտը կը յառաջադի-
մէ իւր դասերուն մէջ:

4. Այն աշակերտը՝ որ անփութութիւն
կ'ընէ, կը յետադիմէ փոխանակ յառաջի-
մելու:

— Անփութ աշակերտը կը յետադիմէ փո-
խանակ յառաջիմելու:

5. Այն տղան որ կը հնազանդի, կ'ուրա-
խացնէ իւր ուսուցիչները:

— Հնազանդ տղան կ'ուրախացնէ իւր
ուսուցիչները:

Գ.

Հետեւեալ վանկերուն սկիզբը այլեւ այլ
տառեր աւելցնելով այլեւ այլ բառեր դնե-
նալ:

Ոյլ. Ուլ. Ուր. Իրս. Աւ. Ակ. Ան. Իր. Իծ.

ՈՅԼ. — բոյլ. դոյլ. թոյլ. խոյլ. ծոյլ.
հոյլ. ճոյլ. յոյլ. սոյլ:

ՈՒԼ. — Գուլ. Դուլ. Խուլ. Կուլ. ցուլ.
փուլ:

ՈՒԹ. — բութ. գութ. թութ. խութ.
կութ. մութ. փութ:

ԻՐՏ. — Բիրտ. Դիրտ. Խիրտ. Ծիրտ.
սիրտ:

ԱԻ. — Բաւ. դաւ. թաւ. լաւ. խաւ,
կաւ, հաւ, նաւ, ցաւ, քաւ:

ԱԿ. — Բակ. թակ. խակ. ծակ. հակ.
ճակ. մակ. սակ. տակ. փակ:

ԱՀ. — Բահ. գահ. դահ. ժահ. խահ.
կահ. ճահ. մահ. շահ. ջահ. ոահ. սահ.
վահ:

ԻՐ. — Բիր. Դիր. Դիր. Ժիր. Լիր. Խիր.
Ծիր. Կիր. հիր. ճիր. չիր. սիր. տիր. ցիր:

ԻԾ. — Բիծ. Դիծ. Խիծ. Ծիծ. Կիծ. միծ.
սիծ. փիծ:

Մ. ԱՍԳԱՆԱԶ

Ը Ն Թ Ա Յ Գ

ՁԱՐԱՐՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ՎՏՅԵԼՁԱՐԱՆՈՒԹԵԱՆ

ԱՌ ԱՇԱԿԵՐՏՍ

Ատենով երկու հօրեղբորորդիներ կային՝
որք կը կոչուէին Պօղոս և Յովհաննէս: Ի-
րարու հասակակից էին և կը բնակէին տար-
բեր գիւղերու մէջ: Պօղոս կ'աշակերտէր Պ.
Տիրայրին, իսկ Յովհաննէսի ուսուցիչն էր
Պ. Մամբրէ:

Պօղոս չատ անգամ առաջին կը հանդի-
սանար իւր դասընկերներուն մէջ: Պ. Տիր-
այր կ'ըսէր թէ « Այս աշակերտը պատիւ
կը բերէ ինձ: » Իւր ծնողք ալ կը պարծէին
ի նա:

Արձակուրդի առթիւ երկուքն ալ եկան
իրենց մեծ հօր տունն՝ որ աղօրեալան էր:
« Է՛, նայի՛նք, ըսաւ մեծ հայրն ուրախու-
թեամբ, մրցանակ առի՞ք: — Ես չառի, մեծ
հայր, ըսաւ Յովհաննէս. բայց Պօղոս ա-
ռած է: Երե՛ք հատ առաջին մրցանակ, յա-
ւելցուց Պօղոս՝ իր անձին կարեւորութիւն
տալու ձեւով մը: Գրավարժութեան, Ուղ-
ղադրութեան եւ Վերլուծութեան համար.
նաեւ քանի մը հատ երկրորդ կարգի մրցա-
նակներ: » Մեծ հայրն հասկցաւ որ Պօղոս
քիչ մը սնտապարծ էր:

Հետեւեալ օրն ըսաւ տղայոց. « Հոս չատ
անգամ պէտք կ'ըլլայ նամակներ գրել, եւ
իմ խեղճ աչքերս չատ յոգնած են: Ահա
դուք մեծցած էք. իմ տեղս դո՛ւք պիտի
գրէք, աղա՛քս, դուք իմ փոքրիկ քարտու-
ղարներս պիտի ըլլաք: Կը տեսնէ՞ք սա ար-
ժաթեայ սիրուն ժամացոյցն. ո՛վ որ լաւ
գրէ՛ անոր պիտի տամ զայս: » « Գէշ գործ
է՛, » ըսաւ ինքնին Պօղոս՝ ձեռները շիւ-
րով: « Ապահովապէս գիտեմ, մտածեց Յով-
հաննէս, թէ ես չպիտի կրնամ ստանալ այս
ժամացոյցն: »

Առտու մը պէտք եղաւ նամակ մը գրել:
Հացադործ մ'անհագութիւն կ'ընէր ալիւրին

պարկերը վերցունեւ տալու. չտեսնարանք լցուն էր. հարկ էր քաղաքավարութեամբ յիշեցունել անոր թէ պայմանեալ օրն անցած է: « Նստեցէ՛ք հող, ըսաւ մեծ հայրն, և գրեցէ՛ք: — Պատրաստ եմ, ըսաւ Պօղոս. զրուցեցէ՛ք որ գրեմ, մե՛ծ հայր: — Ի՞նչ, զրուցեմ որ գրես, բայց դուք ինքնին պիտի խմբագրէք: » Եւ դուրս ելաւ: Պօղոս անոր ետեւէն կը նայէր՝ աչքերը խոշոր խոշոր բացած. « Վա՛յ, ինքնին պէտք է եղեր խմբագրել: »

Երբոր մեծ հայրը վերադարձաւ, Պօղոս անոր ներկայեց սքանչելի կերպով գրուած գեղեցիկ չէ՛ մը. բայց պարբերութիւններն ա՛յնքան գէշ յօրինուած էին որ բնաւ բան մը չէր հասկցուեր. իսկ Յովհաննէսի նամակը գրուած էր դիւրընթեռնի նօտր գրով մը. կարճ, յստակ ու պարզ էր: « Աղէկ է, ըսաւ մեծ հայրն, ահա զատկա պիտի ձգեմք նամակատունն: »

Եւ արձակուրդի բոլոր տեւողութեան մէջ այսպէս եղաւ: Պօղոս չէր կրնար գտնել իւր ըսելիքն: Իւր գեղեցիկ գրով, անստգիւտ ուղղագրութեամբ մը, ծանր ծանր կը գրէր այնպիսի բաներ որ սովորական իմաստներ չէին յայտնէր: Մեկնման նախորդ օրը մեծ հայրն ըսաւ. « Տեսնե՛նք, տղա՛քներս, որո՞ւք պիտի ըլլայ ժամացոյցը: » Պօղոս՝ համբուրելով՝ զՅովհաննէս՝ գոչեց. « Մե՛ծ հայր, ստիկա է չահողը: »

« Լա՛ւ, Պօղոս, ըսաւ մեծ հայրը. բայց ձեր դպրոցին մէջ՝ ուր այնքան մրցանակներ առած ես, հայերէն չէ՞ն սովորեցուներ քեզի, տղա՛ս: — Ի՞նչպէս չէ. բոլոր կանոնները գոց գիտեմ. կը ճանչեմ գլխաւոր, միջանկեալ, ստորակարգ ու լրացուցիչ նախադասութիւնները. խրթին բառերու ուղղագրութիւնն ալ գիտեմ: — Լա՛ւ, բայց ազով ամեն բան չի լինար. դու երբէք չարագրութիւն չե՞ս ըներ: — Ա՛հ, այդ բանն ըրած չունիմ: — Բայց քու գիտցած աղուոր բաներդ գիտնալ՝ և բան մը խմբագրելու համար զանոնք դործածել չկրնալն այնպէս է ճիշդ՝ իբր թէ ես՝ աղօրեպան մ՝ ըլլալով՝ աղօրիքիս բոլոր մասերն և անոնց ամեն մէկուն անունը գիտցած ըլլայի, բայց չկրնայի զանոնք շարժման մէջ դնել՝ ցորեանս աղալու համար: »

Յետոյ մեկնեցան: Պօղոս իւր սնապարծութիւնը մէկդի դնելով՝ ըսաւ Յովհան-

նէսին. « Ձեր դպրոցին մէջ նամակ գրել կը սովորեցունեն ուրեմն: — Այո՛, նաեւ նրկարագրութիւններ: — Ա՛հ, չա՛տ դժուար բան է այդ: Բայց ո՛չ. մինչեւ անգամ զըւարձալի է, երբոր մարդ յօժար կամօք աշխատի: — Ուրեմն ես այլ ևս մեր դպրոցը չպիտի երթամ, այլ պիտի խնդրեմ հօրմէս որ Պ. Մամբրէի քով զրկէ զիս, որպէս զի մի քանի դասեր տայ ինձ: »

ՄԱՏԵՆԻՍ ԳՈՐԾԱԾՄԱՆ ԵՂԱՆԱԿՆ

Հրահանգաց բերանացի պատրաստութիւնը. — Բաղմատաւորիկ հարցումներու միջոցաւ պէտք է ցուցնել աշակերտաց թէ ի՛նչ օգուտ կրնան քաղել առաջարկեալ նիւթէն: Անոնց գտնել տալ պէտք է այն բոլոր դատարարներն որք իրենց շարագրութեան հիմը պիտի կազմեն: Պէտք է խօսելու զրգուել զանոնք, մինչեւ անգամ եթէ սխալին կամ նիւթէն շեղին: Որպէս զի աշակերտն արտադրէ, պէտք է որ համարձակ լինի և գրգռուի. ա՛յն ատեն միայն կարող կ'ըլլայ արագորելու, երբ քաջալերուի:

Այս բերանացի և հուսաքական պատրաստութենէն յետոյ, պէտք է՝ գէթ սկզբնաւորութեան ատեն՝ ի լուր աշակերտաց կարգալայն ընդլայնումն որ կը գտնուի ուսուցչի գրքին մէջ: Քանի որ աշակերտը յառաջագիմեն, պէտք է տակաւ առ տակաւ նուազեցունել հարցումներն, և այլ ևս չկարգալ ուղղեալն:

Հրահանգաց երկայնութիւնը. — Նիւթոց մեծագոյն մասին համար՝ 10-15 տողը բաւական է: Պէտք չէ որ տողք ունայնաբանութեան վարժուին: Ճիշդ ու բանաւոր գաղափարներով լցուն տասն տողը՝ քան տող շատախօսութենէ նախամեծար է:

Հրահանգաց սրբագրութիւնը. — Սրբագրութեան նպատակը պէտք է լինի՝ մատնանիշ ընել ամեն ինչ որ լաւ գտնուած ու լաւ բացատրուած է, ինչպէս նաեւ՝ քննադատել ամեն ինչ որ սխալ է, անհաւանական է կամ գէշ բացատրուած: Եթէ ոչ միշտ, գէթ երբեմն, երբոր նիւթն յարմարաւոր լինի, պէտք է գրուցագրել (dictar) ուղղեալը, զոր աշակերտը պիտի պահեն իրենց քով և պիտի վերընթեռնուն իբրեւ հետեւելի օրինակ: Այն օրն ուղղագրութեան համար ուրիշ ուղղագրութիւն պէտք չէ:

Բառագիտական կրթութիւնք. — « Ուսումնաբանից » կոչուած կրթութիւնները պիտի կրկնուին՝ մինչեւ որ աշակերտք բոլոր բառերը սովորին հանդերձ նշանակութեամբ։ Երբոր դասագիրքս աւարտի, աշակերտաց բառական միտերքը ճոխացած պիտի ըլլայ 600ի չափ բառերով, որք աւելի դիւրութիւն պիտի տան իրենց միտքը բացատրելու։

Վայելարանութեան կրթութիւնք. — « Վայելարանութեան հրահանգները » բերանացի պատրաստութենէ յետոյ դրի պիտի առնուին։ Ասոնք պիտի մարզեն զաշակերտը՝ բառեր միացունելով նախադասութիւններ կազմելու, նախադասութիւններէն պարբերութիւններ յօրինելու, և պարբերութիւններէն հատուածներ կազմելու։ Շարագրութեան հրահանգ մ'որիչ բան չէ՝ իսկ եթէ չարք մը հատուածներ որք կապուած են որոշեալ նիւթի մը հետ։

Շարադրութեան կարեւորութիւնք. — Ուղղագրութիւն գիտնալն՝ հայերէն լեզուն գիտնալ չի նշանակեր։

— Լեզուն մը գիտնալ ըսելով կը հասկըցուի՝ զայն խօսելու և գրելու կարող ըլլալ։

— Խօսիլն ու գրելը բոլորովին մի և նոյն բան է, այսինքն՝ մտածում մը բացատրել։

— Գրելու ատեն՝ պէտք է ըսել ճիշդ ինչ որ կ'ուզուի ըսել, և ոչ ինչ աւելի։

— Այն խօսքն որ մեր յայտնել ուզած բանէն տարբեր բան մը կը նշանակէ՝ կրնայ զայրացունել այն անձն առ որ կը գրենք, կրնայ փնտսել շահաւոր գործի մը, կրնայ պատճառել ամեն տեսակ յուստիարարութիւններ, և ըն։

— Վերջապէս, մէկու մ'ինչպիսի մարդ ըլլալը կը հասկցուի ստէպիւր գրելու կերպէն։

— Գրել գիտնալն՝ անհրաժեշտ պէտք մ'է։

Փոխքի Էջայ

ՆԵՄՆ ԹՈՐՈՍԵԱՆ

Մակարա

Ի. Գառէ և Լ. Մոյ

(Շարունակելի)

Ի Ր Ա Գ Ի Տ Ո Ի Թ Ի Ի Ն

Հ Ո Վ

Կը յիշէք, տղաքս, թէ երբ ծխանի մը մէջ կրակ վառենք, մէջի օդը կը տաքնայ, ծա-

ւալը կ'աւելցունէ, կը թեթեւայ, կը բարձրանայ և ծխնելուզին միջոցաւ դուրս կ'ելնէ։

Մուխն՝ զոր այս տաք օդն իր ետեւէն կը քաշէ կը տանի, ժամանակ մը կ'երևայ մեզ տանիքէն վեր, մթնոլորտին մէջ։

Այսպէս բարձրանալու համար, այս օդը կը հրէ, կը մղէ՝ իրմէ աւելի սառ եղող օդըն որուն մէջէն ինք կ'անցնի. ուրեմն տաք օդը քանի յառաջանայ, պիտի տեղափոխէ պաղ օդը, տեղէն պիտի շարժէ զայն։

Հիմա դանք մեր ծխանին։ Քանի որ տաք օդը ծխնելուզին մէջէն կը բարձրանայ և դուրս կ'ելնէ, վարը՝ իր ետեւը դատարկ տեղ մը կը թողու, զոր բռնել կը վազէ բոլորտիքի պաղ օդը։ Եթէ ծխանի մէջ աղւոր վառող կրակի մ'առջեւ նստիք, պաղ օդին՝ ուժով մը ծխանին մէջ մոռնելը կը դժար։ Նոյն ինքն այս օդն է որ ձեր կոնսկը կը պաղեցնէ, մինչդեռ ձեր ռաքերն այնչափ կը տաքնայ, և կարծես թէ կը խօրովի։

Այսպէս ո՛ր և է չափով օդ որ կը տաքնայ երկու տարբեր հոսանքներ յառաջ կը բերէ. մին այն է որ ծխնելուզէն դուրս կ'ելնէ, իսկ միւսն այն՝ որ ծխանին մէջ կը վազէ։

Կը հասկնաք հարկաւ որ եթէ ծխանէն դուրս գտնուած օդն ալ տաքնար, իսկապէս միևնոյն երևոյթները յառաջ պիտի դառնին։

Օրինակի համար, եթադերեմք թէ դատարանին մէջ տեղը՝ լաւ հրահրուած կրակով լի ակութ մը գրած ենք, Ակութին վերայի գտնուած օդը տաքնալով դէպ ի ձեռունը պիտի ելնէր. միևնոյն ժամանակ սառ օդը շարունակ կրակին վրայ անոր տեղը պիտի բռնէր։ Այսպէս օդոյ մէջ՝ երկու մըլտատեւ հոսանքներ յառաջ պիտի գան. եթէ ակութին վրայ թեթեւ մարմին մը ձգէինք, պիտի տեսնէինք որ այս մարմինը պաղ եւ տաք օդոյ շարժմանցը պիտի հետեւէր, նման մուխին որ ծխնելուզէն կ'ելնէ։

Այս փոքրիկ փորձն ընելու համար ամէն բան պատրաստած եմ։ Տեսէ՛ք, ահա վառուած ակութը։ Ճիշդ ու ճիշդ վրան քիչ մը բարակ աղուամազ կը ձգեմ։ Տաք օդոյ հոսանքը՝ որ կրակին վրայէն կը բարձրանայ, իր հետ կ'առնէ կը տանի զայն, և այս աղուամազը ակութին վրայ չէլնար։ Հիմա քիչ մ'աղուամազ կ'առնեմ նորէն, և ճիշդ կրակին մէկ քովէն թող կուտամ, այն օդոյ հո-

սանքը որ ակութին վրայ կը վազէ վեր բարձրացած օդին դատարկ թողած տեղը լեցնելու, այս աղուամազն ալ իր հետ կ'առնէ կը տանի ակութին վրայ:

Այս բանն ի՞նչ կը սովորեցնէ մեզ, կը սովորեցնէ թէ տաքութիւնն օդոյ մէջ հոսանքներ, շարժումներ յառաջ կը բերէ:

Արդ ըսէ ինձ Շաւարշ, ի՞նչ կը պատահէր եթէ մէկէն ի մէկ մեր դասարանին օդը տաքնար, նման ակութին վրայ գտնուած օդին:

— Այն ատեն աւելի տեղ պիտի բռնէր և մէկ մասը բաց պատուհանէն դուրս պիտի ելնէր:

— Զիշդ է: Եւ եթէ ան ատեն պատուհանին մէջ քիչ մը աղուամազ կախէինք ի՞նչ կը տեսնէինք:

— Պիտի տեսնէինք որ դասարանէն դուրս ելած հովին հետ մէկտեղ դէպի դուրս պիտի թռչէր:

— Բա մը գործածեցիր զոր ես դիտմամբ մինչեւ հիմա բերնէ չը հանեցի. ի՞նչ է հովը:

— Հովը օդ է որ տեղ կը փոխէ:

Շա՛տ աղէկ. ըսէ՛ հիմա ինձ. եթէ դասարանին օդը տաքնալու տեղ, մէկէն ի մէկ պաղէր, այն ատեն ի՞նչ պիտի պատահէր:

— Աւելի քիչ տեղ պիտի բռնէր, եւ պարտիզէն քիչ մ'օդ ներս պիտի դար բաց պատուհանէն:

— Կը տեսնես բարեկամս, որ դիւրին բան է հասկնալ այս ամէնը: Օդը՝ իր տաքնալուն կամ պաղելուն համեմատ շատ կամ քիչ տեղ կը բռնէ: Երբ ծաւալը մեծցունէ, բոլորովին գտնուած օդը կը մղէ, կը տեղափոխէ, օդոյ այս շարժումը հով կ'ըսուի: Երբ օդը պաղի, քիչ տեղ կը բռնէ, ինքն իրեն վրայ կուգայ կը սեղմուի, այնպէս մ'որ բոլորովին օդը կուգայ բռնել դատարկ մնացած տեղը՝ և ահա դարձեալ օդոյ շարժումներ, և հետեւեալ հով:

Եթէ նախ հարցնէի ձեզ թէ ի՞նչ է հովը, պիտի չփոթէիք պատասխանը տալու: Զայն չըսի ձեզ, այլ քիչ մը մտածել ատուի և դուք ինքնին գտաք թէ ի՞նչ է հովը:

Բայց տեսնենք թէ դաշտի մը կամ ուրիշ բաց ու ընդարձակ տեղոյ մը օդն ալ սենեակի մը կամ ծխանի մը օդին պէս՝ տաքնալուն կամ պաղելուն համեմատ կ'ան-

դայտանայ՝ կամ կը խտանայ:

Երևակայեցէ՛ք սալայտակեալ և կամ աւազոտեալ հրապարակ մը բարձր տուներով շրջապատեալ, ենթադրեցէ՛ք թէ այս հրապարակը կուգան կը յանգին երկու կամ երեք փողոցներ. կէս օր է, արեւը անոր գետնին ու տանց պատերուն վրայ կը զարնէ: Այս հրապարակին օդը կը տաքնայ, սիւնածեւ դէպ յերկինք կը բարձրանայ, և անոր տեղ լեցնելու համար, ամէն մէկ փողոցէ թարմ օդ ի հրապարակ կը վազէ: Հոն, հրապարակի մէջ, կարելի է զգալ կանոնաւոր հով մը որ յառաջ կուգայ՝ տաքնալով բարձրացող օդէն, ձիշդ ա՛յնպէս ինչպէս որ ծխանին տուջ օդոյ հոսանք մը կը գոյանայ լեցնելու համար տեղն այն տաքցած օդին որ ծխնելուզին մէջէն կը բարձրանայ:

Փոխանակ տուներով շրջապատեալ հրապարակի մը, երևակայեցէ՛ք ձոր մը՝ բլուրներու միջեւ. հոն ևս դարձեալ միևնոյն արդիւնքը յառաջ պիտի դայ: Բլրոց վրայ կանգնող մէկը գետնէն բարձրացող տաք հով մը պիտի զգայ, և ձորին երկու ծայրերը պիտի գոյանայ օդոյ հոսանք մը լեցնելու համար տեղն այն օդին որ կը բարձրանայ:

Գիշերը ասոր փոխադարձը պիտի պատահի, ձորին հողը պիտի պաղի, հետեւեալ բար այն օդը՝ զոր ձորը կը պարունակէ, նմանապէս պիտի պաղի և քիչ տեղ բռնէ, այսպէս օդոյ հոսանք մը. շատ կամ քչ ուժգին հով մը բլուրներէն պիտի իջնէ եւ լեցնէ՛ դատարկ տեղը:

Մանաւանդ ամառը՝ ցերեկ ատեն ծովէն դէպ ի ցամաք հով կը փչէ. ծովու սիււք կ'ըսուի այս հովը. իսկ գիշեր ատեն ցամաքի սիււքն է որ կը փչէ, այսինքն հով մ'է որ ցամաքէն դէպ ի ծով կը փչէ, հետզհետէ բացատրե՛նք այս կանոնաւոր շարժումը: Յերեկ ատեն արեւը կը տաքցնէ երկիրն աւելի քան ծովուն ջուրը որոյ բարեխառնութիւնը շատ կամայ կը փոխուի. ցամաքին վրայ գտնուած օդը կը տաքնայ կը բարձրանայ, մասնաւոր դատարկ տեղ մը կը թողու զոր հետզհետէ կուգայ լեցնել ծովուն պաղ օդը:

Գիշերը ատեն, ընդհակառակը շուտով մը երկիրը կը պաղի, մինչդեռ ծովը գրեթէ իր բարեխառնութիւնը կը պահէ, այն ա-

տեն ծովին օդն է որ կը բարձրանայ և ցամաքի օդն՝ որ աւելի թարմ է՝ կը հոսի գալ ու բռնել անոր տեղը :

Ինչ որ կը բացատրենք աշխարհի մը համար, երկրի մը փոքր մի անկեանը համար, ամէն տեղի համար ալ այն է : Արդ բարեկամներս, շատ աշխարհներ կան աւելի տաք քան մերը, աշխարհներ ուր ձմեռն ի՛նչ է չեն գիտեր, այնպէս որ այն տեղերու օդը միշտ տաքնալով անդադար վեր կ'ելնէ ահագին սիւնակներով, և աւելի ցուրտ երկիրներէ միւսոյն քանակութեամբ օդ կուգայ լեցնել դատարկ տեղը : Հիմա կրնաք ըմբռնել թէ՛ ինչ որ ծխանի մը, հրապարակի մը, ձորի մը համար բացատրուեցաւ, ընդարձակ տարածութեանց համար ալ այն է : Մթնոլորտին մէջ օդոյ հոսանքներ, կանոնաւոր հովեր կը հաստատուին :

Դուք կը ճանչնաք այն գործիքն որով կը հասկցուի թէ՛ ո՛ր կողմէն կը փչէ հովը. հողմացոյցն ըսել կ'ուզեմ, շատ անգամ անոր ներքեւ կը դնեն իրարու վրայ խաչաձեւ դրուած երկու երկաթեայ ձողերն, որոց չորս ծայրերէն ամէն մէկուն վրայ կը դրեն հետեւեալները. Աե. Ամ. Հս. Հր. որք համառօտութիւնքն են Արեւելք, Արեւմուտք, Հիւսիս, Հարաւ բառերուն : Ընդհանրապէս աքլօրէ մը կը բաղկանայ, ինչպէս է մեր զանգակատան հողմացոյցը : Աքլօրին գլխաւորութիւնը կը ցուցնէ հովին ուղղութիւնը : Եթէ գլուխը Հր. նշանին կողմը դարձած է, կ'ըսեն թէ՛ հովը հարաւէն կը փչէ. եթէ գլուխը Հս. և Աե. նշաններուն միջեւ գտնուի, հովը Հարաւային-Արեւելքէն կուգայ, այսինքն Հարաւին և Արեւելքին միջեւ գտնուած ուղղութեամբ կը փչէ, կ'ըսեն :

Սովորած էք որոշել աշխարհին չորս գլխաւոր կողմերը, հետեւաբար պէտք չունիք նայիլ թէ՛ հողմացոյցին գլուխը դէպ ի՛ ո՛ր նշանը կամ գիրը դարձած է :

Ըսէ՛ ինձ, Լեւոն, գիտե՞ս թէ՛ ի՞նչ բանի կը գործածուի հովը :

— Հողմազգին թեւերը գարձնելու :

— Կաւ : Եւ դո՛ւ ըսէ, Արտաշէս, ուրիշ ի՞նչ բանի կը գործածուի :

— Մզելու, հրելու նաւերը ծովուն վրայ, և շոգենաւներն ալ գետերուն վրայ :

— Այո՛, բարեկամներս, ահա երկու ան-

հուն ծառայութիւններ զոր մենք հովին կը պարտինք : Զօրութիւն մ'է՛ այս զոր՝ առանց ծախք մ'ընելու՝ կ'ստացուի. ժամանակաւ այսօրուքն աւելի կը գործածէին այս զօրութիւնը. բայց քանի որ շոգեշարժ մեքենաները գտնուած են, հովին աշխատութիւնն անկանոն նկատուած է, և բաւական ալ ճշմարիտ է այս : Օգը հանդարտ եղած միջոցին հողմացոյցը չգործեր, նաւերն իրենց տեղը կը մնան. ժամանակի կորուստ է այս, և ժամանակն ալ մեծ արժէք մ'ունի, որովհետեւ լաւ կերպիւ գործածուած ժամանակն դրամ է :

Ձեզի ըսի թէ՛ հովը զօրութիւն մ'է : Աղէկ կը հասկնաք թէ՛ ի՛նչ կը նշանակէ այս, ի՛նչ բանի մէջ կը կայանայ այս զօրութիւնը :

Տեսէ՛ք, ահա փքոց մը, նաւ մի և նոյն բարձրութեամբ, մի և նոյն հաստութեամբ, բայց տարբեր լայնութեամբ երկու տախտակներ, զորս սեղանի մը վրայ կանգուն դիրքով կը դնեմ, փքոցով հով յառաջ կը բերեմ, կամայ մը նեղ տախտակիկին վրայ կը փչեմ որ տեղէն չշարժիր : Մի և նոյն հովը վար կը ձգէ քովի տախտակը որ աւելի լայն է :

Հետզհետէ աւելի ուժով կը փչեմ նեղ տախտակին վրայ որ վերջապէս կ'իյնայ վար :

Տեսնենք թէ՛ ի՞նչ կը սովորեցնէ մեզ այս փոքրիկ փորձը, ու է՛ արագութեամբ յառաջ եկած հովի մ'արդիւնքը, այսինքն անոր զօրութիւնը համեմատական է այն մակերեսութիւն հետ որ իրեն կը դիմադրէ : Հետեւաբար տկար հով մը՝ որ կրնայ հողմազգին թեւերը գարձնել՝ կրնայ նաեւ մզել, յառաջ տանիլ նաւ մը, բաւական է որ մեծ մակերեսոյթ ունեցող առագաստով մը յարգարեն զայն : Եթէ՛ հովն արագ է, շատ սլզտիկ մակերեսոյթ ունեցող առագաստ մը կը բաւէ : Ահա սաոր համար է որ ջաղացական և նաւաստին իրենց առագաստներուն մէկ մասը կը ծալեն, երբ հովն իր արագութիւնն աւելցնէ :

Գիտէ՛ք դուք թէ՛ հովն երբեմն տարօրինակ ուժգնութեամբ կը փչէ : Այն ատեն մարդուն համար աղետից աղբիւր մը կը դառնայ հովը :

Շովու վրայ փոթորիկներ կը պատճառէ, որք նաւերը կ'ընկզմեն : Յամաքի վրայ՝ ցորենները յերկիր կը շրջէ, մրդաստանի սլտուղները գետին կը թափէ ծաւերէն, ծա-

ուեր կը կտորէ, և նոյն խակ տանց տանիքներ կը վերցնէ:

Ուրականներու ատեն, որք բարեբաղդաբար շատ քիչ անգամ կը պատահին, տեսնուած է որ հովը մարդեր և անասուններ բարձրացուցած է գետնէն, թնդանօթներ, երկաթուղւոյ կառքեր իրենց գտնուած տեղէն վերցուցած և ուրիշ տեղ ձգած է, հաստատուն տուններ և պատեր կործանած է:

Ետքը բարեկամներս, ուրիշ շատ մը հետաքրքրաշարժ նիւթերու առթիւ պատահութիւն պիտի ունենամք դարձեալ հովին վրայ խօսելու. բայց այսօր այսչափէն աւելի բան մը չպիտի ըսեմք: Երբ շատ բան մէկէն միտք պահէլ ուղուի եղածն ալ հովը կ'առնէ կը տանի. ասկէց զատ եթէ ձեր ուշադրութիւնը չափէն աւելի յոգնեցնէի, ձեր պզտիկ գլուխներն՝ անմիջապէս հողմացուցին պէս այս կամ այն կողմը պիտի դառնային: Միայն քանի մը վայրկեան ալ ես հարցնեմ, դուք պատասխանեցէք: Տեսնեմ թէ լաւ մտիկ ըրե՞ր և ըմբռներ էք դասը:

(Թարգմ.)

Գ. Ա. ՄԱՆԱԿԱՆ

ՄԻՋԻՆ ԸՆԹԱՑՔ

ՀԱՅԵՐԷՆ ԼԵՁՈՒ

ՀԱՐԻՐ ԲԱՅԵՐ

7. ԱՌՆՈՒԼ

(Տես թիւ 16)

ԱՌՆՈՒՄ, առի, առ. ներգ: Ձեռքը բաց մը առնել, բռնել: Առ դու զաղեղն քո եւ զնեա քո: Տուք փոխ ուստի ոչ ակն ունիցիք առնուլ: Ս. Գիրք:

— : Ստանալ, ձեռք բերել. վրան ունենալ, կրել. Ոչ եթէ անձամբ ոք առնու պատիւ: Ոսկ. մեկն. Մսք: Գարեղէն պատկերացն առեալ զքարաքոս ժանգոյն. Ագաք:

— : Ախորժիլ, սիրք փաշել: Զմիսն՝ եթէ սիրտ ուրուք առնոյր, և ուտէր, ոչ փասէր: Եզնիկ:

— : Գրաւել. տրել: Առնուին զամուրան: Առին զքաղաքն: Ս. Գիրք:

— : Յափեսակել, բռնել: Այնու տեղեալ՝ ընդ. որ առամուրն զալոց են՝ յարձակի առնու զգայրացուցիչն իւր: Բաղ. վեցօր:

— : Գոցել. Առին զտունսն, կամ զկիրճս: Ս. Գիրք:

— : Բերել. Առէք առ իս հրէժ մի նոր: Ս. Գիրք:

— : Համարել, բացի մը տեղ դնել Զգտեւրըս ձեր առցէ յիւղադործս: Ս. Գիրք:

— : Հասկնալ. մեկնել: Ոչ յայն միտս իմանալի է, յոր Մարկիոնն առնու: Եզնիկ: Զլոյծն ոչ եթէ բոկանալ առնլի է. քանզի ոչ բոկացաւ: Կիւրդ. մեկն.

— : Սկսիլ: Ա՛ռ շրջել ընդ աշխարհն: Բուգ. Ասյա առնու այնուհետեւ զյառաջադիր խորհուրդ չարչարանացն կատարել: Ագաք:

— : Աւելադրութեամբ իբր զարդ կը գործածուի, ինչպէս անցանել, գալ, դառնալ, ելանել, երբալ, կալ, նստել բայեր: Ո՞ առնոյր տանէր: Թող առնոյր տանէր: Ոսկ. մեկ. Մսք.

ԱՅՍ ԲԱՅՈՎ ԴԵՆՈՒԱԾ ՈՃԵՐ

Ազգումն առնուլ. իմանալ

Ակն — (ուժեք). աչառել

յԱկն — (զոք). սիրել, աչքը վրան ըլլալ

Ակումբ — բռնութիւլ, կտր ձեռով շարուիլ

Աղ — միասեղ բարեկամութիւն ընել

զԱնձամբ — (ինչ). վրան առնուլ, հագնիլ

յԱնձն — ընդունիլ, հանիլ

Աչս — (ուժեք). աչառել

յԱնօթ — (ինչ). փոխ առնուլ

— ատամանց. ակոսները առնել

Աւար, յաւարի — (ինչ). աւարել

Բակ — (զիւլք). տըշապասել

Ի Բաց — (ինչ). մէկդի ընել, վերցունել

Ի Բուռն — (ինչ). բռնել. տրել

Գնոց — (ինչ). գնել

Գոգ — ուռիլ (առաջատար)

յԵրաշխի — (զոք). երաշխաւոր լինել

Երգս — երգել

Երեկօթս — իրիկունը մնալ, իջեւանիլ

Երեսս — 1. ուրիշի կողմէն խօսիլ. 2.

երեսպաշտութիւն ընել

Երթեւեկս, զերթեւեկս — նեմել, եր-

բալ գալ

Զգնալի — սլսիլ, նեմել

Զեալ, զեալ — կեցալ

Թագ — քաղաւորել

Թաւալ — . բաւալիլ

Թափ — . բափառիլ

Ժամ — . յարմար ասեմ գտնել

Հլալ — . լալ

Խորհուրդ ի մէջ — . խորհրդակցիլ

Խորշ — . հովէն ուռիլ (առագաստի)

Հկայ — . կենալ

Կասկած — . կասկածիլ

Կարծիս — . կարծել

Ի Կիր — (ինչ) . գործածել

Կնիք — . մկրտելիլ

Կոծ — . կոծել

Ի Համար — (ինչ) . դէմ առ դէմ բերել

ՀՀանդէս — (իրիք) . փորձով հասկնալ

Հրաժեշտ — . մեկնիլ , բաժնուիլ

Զայն — . ձայն հանել . պոռալ

Ճախր — . պսիլ , դառնալ , թռչիլ

Ճիչ — . ճչել

Ճեմ — . ճեմել

Ի Միտ — (ինչ) . հասկնալ

Նախանձ — . նախանձիլ

Շրջան — . դառնալ

Ոգի — . շունչ առնուլ

Հմիլ — . ողբալ

յՈղն կամ ողն — . շունչ առնուլ , հան . զբասնալ

Որդեգիրս կամ յորդեգիրս — (զոք) . որ . դեգրել

Ուշ — (իրիք) . խելք տալ , աղէկ նայիլ , ջանալ

Ջչափ — (իրիք) . չափել , բնել , ինչ ըլ . լալը հասկնալ

Ի Զքմեղս — (զոք) . անմեղ հանել , արդա . րացունել

Ի Պահ — (ինչ) . պաշարել

Պաշտօն — . պաշտուիլ

Ի Պաշտօն — (զոք) . պաշտել

Պատ — (զիրիք) . շրջան ընել . գալարիլ օձի

Ի Պատիւ — (զոք) . մեծարել , պատուել

Պար — . 1. պարել . 2. պատել , շրջապատել

Պարասլ — . յարմար առիթ գտնել , հան . զբասնալ

Պարապուռն — . ժամանակ գտնել , հանգիլ

Սկիզբն — . սկսիլ

Սուգ — . սգալ

Վազս — . ցատկել , վազել

Վազս վազս — . ցատկել , խաղալ

Ի Վար — (ինչ) . գործածել

Ի Վարձու — (ինչ) . վարձել

Վրէժ — . վրէժը լուծել

Տակ — . արմատ ձգել

ՀՏեղի — . կենալ

Փաթեղակ — . նայուածքէ վնասուիլ (նա . զար)

Փոյլ ի մէջ — . փոյլ ընել , ջանալ

ՀՓորձ — (իրիք) . փորձել

Ի Քնին — (ինչ) . բնել

Օթեղան — . գիշերը տեղ մը իջնել

Մ. ԱՍՔԱՆԱԶ

ԸՆԹԱՅԲ ԵԱՐԱԴՐՈՒԹԵԱՆ

ՆԵՂԵՂ ԵՒ ԹՈՒՄԲ

(ԱՌԱԿ)

ՅԱՏԱԿԱԳԻԾ

Հեղեղ մը ի վաղուց հետէ յաւեր դար . ծուցած էր դաշտը . . . (իւր գործած աւեր . ները) : Կ'որոշուի կառուցանել մի թուամբ : Այնուհետեւ ողողումը կը դադարի : Յայն . ժամ հեղեղը կը բացադարձէ առ թումբն . (ուղղակի տրամախօսութիւն) : Կը կշտամ . բէ գայս վերջինն թէ խափան կը լինի ի . րեն վայրջալար , ըստ որում ինքն թաւալ . գլոր կը հոսի հանդարտօրէն : Թումբն կը պատասխանէ (ուղղակի տրամախօսութիւն) թէ հեղեղն ոչ միայն չմոլեգնիւր այլ եւս , այլ կը բեղնաւորէ իսկ : Կը յաւերու թէ ինքն մեծապէս նպաստած է սոյն բարեյա . ջող փոփոխման : Դիպուածը կ'ապացուցա . նէ թէ թումբն իրաւունք ունէր , քանզի ձմեռն զայն յափշտակած տարած լինելով . տեսնուեցաւ թէ հեղեղն վերստին աւեր . ներ կը գործէ դաշտին մէջ : Բարոյական դաս մը հանել աստի :

ԸՆԴՀԱՆՈՒՄՆ

Բարձրարեք լեռներէն մեծաւ շառաջ . մամբ հոսող Հեղեղ մը կ'ամայայտունէր բո . լոր դաշտագետինը՝ ի ժամանակին յորում ձիւները կը հալին : Մերթ կը տեսնուէր թէ արմատաքի կը խլէ ծառեր որք կը պա . տէին նորա կրկին եզրերը , մերթ կը գա . հալիժէր ի մէջ հնձոց , զորս կը հակեցու . նէր հողին վրայ՝ մի տարուան աշխատու . թիւնները մի քանի ժամուան մէջ աւերե . լով : Վերջապէս ուրիշ անգամներ աղիւսող . խելով կը տանէր ի բարձանց ուստի կ'առ .

նաւր զիւր ակն՝ ահագին հատորներ հատաքարի որոյ զանգուածն կուգար կը բաղխուէր ընդդէմ որմոյ խրճիթայ զորս յանդգնած էին շինել աստ անդ ի մերձակայս :

Այս դիպուածները կը կրկնուէին ամեն տարի ի մեծ վնաս բնակչաց երկրին : Ուստի սոքա կ'որոշեն վերջ մը տալ այս աղէտին՝ թու մը մը կառուցանելով : Այնուհետեւ ոչ ևս տեղի ունեցաւ ողորդում և հեղեղն սահմանափակ մնաց իւր փոսին մէջ : Մինչեւ իսկ ստացաւ ընդհուպ համբաւն այն հանգարտահոս ջուրոյ որոյ եզերաբընակք ոչ երբեք կը զարհուրին նորա արդիւնքներէն :

Ի վերայ այս ամենայնի, Հեղեղն անհաշտ ատելութիւն մը ուխտած էր թումբին որ, ըստ իւրեան, վնաս կը հասցուցունէր իւր անկախութեան : Ուստի որ մը այսպէս բացառարձեց նմա. « Ձէ՞ք ամառներ բնաւ այս դժպէսի հսկողութեան դերէն զոր կը կատարէք ինձ նկատմամբ : Հանրածանօթ սկզբունք մ'է թէ հարկ է թողուլ զիւրաքանչիւր ոք ըստ կամս գործել յայնմ ամենայնի որ չկրնար ո' և է վնաս մը պատճառել ընկերին : Արդ տեսէք, ևս իմ ուղիսաջուրերս հանգարտորէն կը թաւալեմ այն փոսին մէջ զորս վերնախնամ Տեսչութիւնն սահմանած է ինձ եւ երբեք ներելի չեմ համարիր ինձ այն խոտորումները որք կրնան տղիտաբեր լինել մօտակայ արտօրէից կամ բնակութեանց : Իրաց այս վիճակին մէջ, դուք շատ մեղապարտ էք գործածելով ձեր թուր զօրութիւնն առ ի արգելուլ զիս, մինչդեռ ես երբեք մըտածած չեմ չարաչար գործածել զիմն :

— Դուք համեստ էք, պատասխանեց թումբը, և ես պիտի լրացունեմ ձեր գովեստը զոր անձամբ անձին կուտաք ըստ մասին և եթէ : Այժմ ոչ միայն չէք մոլեղելիւր, ոչ միայն քանդ և աւեր չէք բերեր ձեր եղերաց վրայ, այլ նաև կը բեղմնաւորէք զհողն ընդ որ կ'անցնիք : Ինձ կը թուի, եթէ լաւ կը յիշեմ, թէ միշտ այսպէս եղած չէ : Ձեր վրայով լսած եմ այնպիսի բաներ որովք կ'ապացուցուի թէ դուք այսչափ խաղաղասէր ընթացք մը ունեցած չէք միշտ : Բայց աղէ՛, ըսէք ինձ, խօսքը մեր մէջ, միթէ մեծապէս նպաստած չե՞մ այն բարեյաջող փոփոխման որ զգալի եղաւ

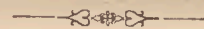
ձեր վարմանց մէջ, և յայնմհետէ միթէ տարագէպ չէ՞ ձեր տրտունջն այն նեղութեան համար զոր կը պատճառեմ ձեզ : Կարծեմ թէ ձեզ ծառայութիւն մը կը մատուցանեմ պարտաւորելով զձեզ որ բարիք գործէք : »

Այսպէս խօսեցաւ թումբն և ապագայն ապացուցուց թէ իրաւունք ունէր : Քանզի հետեւեալ ձմեռուան մէջ, անհետեւ խաղաղ մը լեռան գագաթէն զերծեալ՝ յափշտակած տարած լինելով այս միւսնոյն թումբը, տեսնուեցաւ թէ Հեղեղն կը խոյանար որպէս երբեմն դաշտագետնին մէջ և սոսկալի ասպատակութիւններ կը գործէր անդ :

Ըստ այսմ, կան ոմանք որոց երբ կիրքերն կը սանձահարին, կ'անիծեն զայնս որք սահմանեալ են լինել նոցա իբր հսկող եւ իբր խնամակալ : Բայց կուգայ պարագայ մը յորում կը հետեւին իրենց յոռի հակամիտութեանց, և կը տեսնուի թէ նոքա չէին զգօն բայց եթէ ի պաշտպանութիւն անձանց իւրեանց :

Թարգմ.

(ԱՐԻՎ Է ՅԱՅՈՐԻ) Ա. Ն. ԹՈԹՎԱՅՆԱՆ

ԲԱՐՁՐԱԳՈՅՆ ԸՆԹԱՑԲ

Փ Ի Լ Ի Ս Ո Փ Ա Յ Ո Ի Թ Ի Ի Ն

ՀՈԴԵԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

(Պէրպէրեան վարժարանի մէջ աւանդեալ

դասուց ամփոփումն) :

Դ Ա Ս Զ.

ԴԱՏՈՂՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԻՄԱՍԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ

(Շար. քիւ 15)

33. Դատողութեանց տեսակներն : — Տարբեր տեսակէտներով, բաց այս երկու կարգէն, դատողութիւնը կը բաժնուին ուրիշ այլ և այլ տեսակաց : — Որակութեան (qualité) տեսակէտով, դատողութիւնը կը կոչուին հաստատական, երբ հաստատութիւնն ուղղակի է, ինչպէս «Մարդը բանական է», իսկ ժխտական, երբ հաստատութիւնն անուղղակի է, ինչպէս «Մարդը անբան չէ», այսինքն «Մարդն է ոչ-անբան» : Բանա-

կուքեան (quantité) տեսակէտով, դատողութիւն մ'ընդհանուր (universel) է, երբ ըստորագելին հաստատուած է ենթակային ամբողջութեան վրայ, ինչպէս «Ամէն թրուչունք ձուածին են», իսկ մասնաւոր (particulier), երբ ստորագելին ենթակային մէկ մասին վրայ միայն հաստատուած է, որպէս սա նախադասութեան մէջ, « Ինչ ինչ թուչունք կ'երգեն » : Դատողութիւնն ընդհանուր է դարձեալ, երբ ենթական ո'չ թէ սեռ կամ տեսակ մը կը ներկայացնէ, այլ մասնաւոր անհատ մը. ինչպէս, « Դեմութէն պերճախօս էր » :

Վերլուծական (analytique) են այն դատողութիւնք որոց մէջ ստորագելոյն ենթակային հետ առնչութիւնն ամբողջական կամ մասնական նոյնութեան առնչութիւն մ'է, այնպէս որ ստորագելոյն գաղափարն ենթակային գաղափարին մէջ կը բովանդակի և դատողութիւնն միայն դուրս կը բերէ զայն. իսկ եթէ ստորագելոյն գաղափարն կը յաւելնայ ենթակային գաղափարին վրայ համադրութեամբ և երկոցուն մէջ եղած առնչութիւնն կերպիւ իւրիք արտաքին է, յայնժամ դատողութիւնը կը կոչուի համադրական (synthétique) ինչպէս, « Աստուած անվիսճան է », « Մարմինք տարածեալ են », վերլուծական դատողութիւնք են, իսկ « Այս մարմինը կարծր է », « Երկիրը գնտաձէ է » դատողութիւնք համադրական են, վասն զի առաջնոց մէջ անվիսճան և տարածեալ բառից յայտնած գաղափարք արդէն կ'իմացուին Աստուած և մարմին գաղափարաց մէջ, իսկ վերջնոց համար չէ կարելի ըսել թէ կարծր հանգամանքն արդէն մարմին գաղափարին մէջ կ'ըմբռնուի, և թէ չէ հնար երկիր գաղափարն ըմբռնել առանց զայն գնտաձէ ըմբռնելու : Դարձեալ ի յառաջագունէ (à priori) են դատողութիւնք, երբ ենթակային և ստորագելոյն առնչութիւնն իբրեւ ճշմարիտ կ'ընծայի մտաց անմիջական կերպով, անկախաբար որ և է փորձառական ոտուգումներէ, իսկ ի յետագունէ (à posteriori) են, երբ միայն փորձառութեամբ կրնանք վերահասու ըլլալ առնչութեան ճշմարտութեան : Զոր օրինակ, « Օդը տեղ մը կը գրաւէ միջոցին մէջ » ի յառաջագունէ ճշմարիտ է, իսկ « Օդը կը բաղկանայ թթուածինէ և բորակածինէ » ի

յետնագունէ է, վասն զի փորձառութեամբ վերահասու եղած են մարդիկ վերջնոյն, իսկ առաջինն ինքնայայտ է մտաց որ չի կրնար ընդունիլ որ բան մը տեղոյ մը մէջ չբովանդակուի :

Վերջապէս Տէքարդը ուղած է նկատել դատողութիւնը սա տեսակէտով թէ իւր ամբողջութեանը մէջ աւելի իմացողութենէ՞ կախում ունի թէ կամեցողութենէ : Այս նկատմամբ կարելի է դարձեալ դատողութիւնները բաժնել ակամայ և կամաւոր դատողութեանց (jugements involontaires et jugements volontaires) : առաջինք լինելով այնքիկ յորս իրաց անմիջական յայտնութիւնը կ'ստիպէ մեր միտքն հաւատալ անդիմադրելի կերպիւ, և վերջինք՝ այնքիկ յորս հաւատքը յառաջ կուգայ մտադրութեան, խորհրդածութեան, բաղդատութեան գործողութիւններէ, որք էտպէս կամաւոր գործողութիւնք են, որով եթէ այդպիսեաց մէջ սխալմբ առ ի չգայէ բաւական մտադրութեան ու երկայնամիտ քննութեան, աստիճան մը պատասխանատու եմք սխալին :

34. Իմաստասիրութիւն : — Դաղափարներ կադակցելով դատողութիւններ կազմելէ յետոյ, մեր իմացականութիւնը դատողութիւններ իրարու կապելով կը կազմէ իմաստասիրութիւններ (raisonnement) : Իմաստասիրութիւնը կրնամք սահմանել գործողութիւն որով միտքը կ'երթայ ծանօթէն յանձնարարութիւններ, զգայարանաց անձուկ հորիզոնէն անդին կ'անցնի, ընդհանուր իրողութեանց և օրինաց կը խեղամոյն, նոցա հետեանաց ու հետեանաց հետեանքներուն չղթայն կը յօրինէ, ի մի բառ ուսողական, բնական ու բարոյական գիտութեանց ընդարձակ ու տակաւ զարգանալի դրութիւնքն կը կազմէ : Երբեմն ծանօթն ընդհանուր ճշմարտութիւն մ'է յորմէ կը հետեցնեմք մասնաւոր ճշմարտութիւն մը, և երբեմն մասնաւոր իրողութիւնք յայտնի ու ճշմարիտ են որովք կը հասնիմք ընդհանուր ճշմարտութեան մը : Բայտ այսմ երկու եղանակ կայ իմաստասիրելոյ : Ինչ է Բնմայութիւն (deduction), այն է ընդհանուրէն իջնել ի մասնաւորն, միւսն՝ Խեղամութիւն (induction) այն է մասնաւորէն ելնել յընդհանուրն :

35. ԸՆԾԱՅԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ — Ընծայութիւնն, ճշգրիտ խօսելով, դատել է երրորդ եզրի մը միջոցաւ: Շատ անգամ կը պատահի որ կը վարանիմ դատողութեամբ մ'արտայայտել երկու գաղափարաց միմեանց պատշաճութիւնն կամ ոչ-պատշաճութիւնն, որովհետեւ պայծառապէս չեմ տեսներ երկոցուն առնչութիւնն, այն է՝ չեմ կարող այդ գաղափարաց մասին դատողութիւն մ'ընել: Այն ատեն կը փնտռեմ մի այնպիսի վճիռ կամ ճշմարտութիւն, մի այնպիսի դատողութիւն իբրեւ ճշմարիտ ընդունուած, որ յինքեան պարունակէ լուեկայն դատաստանն զոր կ'ուզեմ ընել, յորմէ բղխի այս վերջինն հարկաւորապէս: Բնականաբար այդպիսի ճշմարտութիւն մը պարտի լինել մի ընդհանուր ճշմարտութիւն, մի ընդհանուր դատողութիւն, քանի որ պարտի պարունակել իւր մէջ ուրիշներ: Երբ գտնեմ զայն, խնդիրը լուծած եմ, մասնաւոր ճշմարտութիւն մը գուրս հանած, եզրակացուցած եմ ընդհանուրէ մը, ապացուցած եմ սկզբունքով մը: Ահա ինչու համար այս գործողութիւն կը կոչուի նաեւ խնդիր մը լուծել: Այդպիսի ընդհանուր ճշմարտութիւն մը կամ ճշմարիտ դատողութիւն մը գտնելն ալ ուրիշ բան չէ՝ բայց եթէ գտնել երրորդ եզր մը, երրորդ գաղափար մ'որ մեր ունեցած երկու գաղափարներէն մին յինքեան պարունակելով՝ ինքն եւ պարունակուի միւսոյն մէջ: Օրինակի ազգաւ, ունենամք հաստատել սա դատողութիւն — « Պատմութիւն օգտակար է » — , կամ թէ լուծել պատմութեան օգտակարութեան խնդիրը, վասն զի յառաջին տեսիլ իբրեւ պայծառ ճշմարտութիւն մը չի ներկայանար իմ կամ այլոց մտաց: Պէտք է գտնել արդէն ընդունուած ճշմարտութիւն մը յորում լուեկայն պարունակուի այս դատողութիւն, իբրեւ հարկաւոր հետեւութիւն մ'անոր, կամ, ուրիշ բառերով, գտնել գաղափար մ'որ իւր տարածութեան (extention) տակ ունենալով զպատմութիւն՝ յայնչ ինքն ալ օգտակար իրաց տարածութեան տակ: Եւ ահա խորհրդածելով կը գտնեմ՝ « անձնական փորձառութիւնն ընդլայնող իրաց » գաղափարը, որ զպատմութիւնն յինքեան կը պարունակէ եւ կը պարունակի իւր կարգին օգտակար իրաց գաղափարին մէջ: Յայնժամ

կ'իմաստասիրեմ այսպէս .

Ինչ որ կ'ընդլայնէ մեր անձնական փորձառութիւնն օգտակար է :

Արդ պատմութիւն կ'ընդլայնէ մեր անձնական փորձառութիւնն ,

Ապա պատմութիւն օգտակար է :

Ինչպէս կը տեսնուի, ընծայական իմաստասիրութիւն մը, ամբողջութեամբ եւ ամբողջութեամբ բացատրուած, կը պարունակէ երեք դատողութիւններ կամ նախադասութիւններ, եւ այս ձևոյն մէջ կը կոչուի Հաւաքաւորութիւն (syllogisme) : Եւ թէպէտ երեք են նախադասութիւնք, հետեւեալ կը պարունակէ վեց եզր, իւրաքանչիւրն ունենալով մի մի ենթակայ եւ Ստորագելի, բայց իրօք միայն երեք եզրեր կան, անցնիւրն կրկնուած: Ահա ա'յդ երեք եզրեր երկուքն, որք կը տեսնուին եզրակացութեան (conclusion), այսինքն վերջին նախադասութեան մէջ, են մեր կանխաւ ունեցած երկու գաղափարքն, իսկ միւսն է այն միջին եզր (moyen terme) զոր գտնեմք (փորձառութիւնն ընդլայնող իրք), աւելի մեծ քան եզրակացութեան ենթակայն (պատմութիւն), որ այս պատճառաւ կը կոչուի kresur եզր (petit terme), եւ աւելի փոքր քան եզրակացութեան ստորագելին (օգտակար), որ այսու կը կոչուի Աւագ եզր (grand terme) :

Միշտ այսպէս յայտնապէս ըմբռնուած կամ բացատրուած միջանկեալ դատողութեամբ չեմք իմաստասիրեր: Իմաստասիրութեան եղանակ մը կայ, զոր Անգղիացի տրամաբանք կոչած են մակաբերութիւն (inference), որով միտքն արագաբար կ'անցնի Գաղափարէ յայլ գաղափար, թէ՛ ի սովորութենէ եւ թէ՛ մտքի սասակութեամբ: Զոր օրինակ, կը տեսնեմք որ այս ինչ անձ կարի չահախնդիր ոք է, իսկոյն կը հետեւենք թէ պէտք չէ վստահիլ անոր ցուցած բարեկամութեան: Այս բան տեղի կ'ունենայ նաեւ խելամուտական իմաստասիրութեանց մէջ: Սակայն ո'րչափ եւ արագ լինի մտքին գործողութիւնը, միշտ իմաստասիրութիւն մ'է ըրածն, եւ եթէ ուզեմք հաստատել կամ ստուգել, հարկ է մեզ ի մէջ բերել գարձեալ կատարեալ իմաստասիրութիւն մ'իւր ամբողջ մասամբ, որոց վրայէն մէկ ոտակնով անցած էր միտքն՝ մի հայեցումով մէջ զամենն ի միասին ըմբռնելով: Այս

օրինակին մէջ, միտքը պիտի տեսնէ թէ հիմնուեր էր սա ընդհանուր դատողութեան վրայ թէ Շահախնդիր մարդիկ վստահելի բարեկամներ չեն կարող լինել: Երբ մտկաբերութիւն մը չկարենամք կանոնաւոր և օրինաւոր իմաստասիրութեան մը վերածել, այդ նշան է թէ գահավէժ գատատան մ'ըրած ենք, և այն ատեն ճշմարիտ մականբերութիւն մը չէ այն, այլ ձրի անխորհուրդ հաստատութիւն մը:

Յաճախ այսպէս մականբերութիւններ կ'ընեմք. կ'ընեմք նաև ճշմարիտ ընծայութիւններ, թէպէտ մեր խօսից ու գրուածոց մէջ գրեթէ երբեք չեմք գործածեր Հաւաքաբանութեան այն չոր ու ցամաք ու երկրաչափական ձևն զոր ի վեր անդր տեսանք. ընծայութիւնը զանազան ձևեր կ'առնու բացատրութեան, բայց սա ստոյգ է որ, պարզուելով, ճշդուելով, ամբողջանալով, միշտ կրնայ դառնալ հաւաքաբանական ձևին, և այս կարևոր է ըստ տրամաբանից, երբ կ'ուզեմք դիտել թէ ընծայական իմաստասիրութեան մը վաւերականութեան պայմանաց ճշդիւ համաձայն է մեր ընծայութիւնը: Պէտք չէ կարծել սակայն թէ, վասն զի ընծայութիւնը կը կայանայ մասնաւոր ճշմարտութիւններ դուրս հանելու մէջ ընդհանուրներէ յորս բովանդակեալ են արդէն լուրջայն, դիւրին գործողութիւն մ'է այս: Անշուշտ դժուարին չէ երբ կը կրկնեմք այլոց իմաստասիրութիւնքն կամ թէ կը հետեւեմք անոնց մըտք, բայց երբ խնդիրն մեզէն ընծայութիւններ ընելու վրայ է, մեզէն խնդիրներ լուծելու, նոր ճշմարտութիւններ հաստատելու՝ ցոյց տալով նոցա հարկաւոր կապը այլոց հետ որք ծանօթ լինին, յայնժամ աշխատութիւնն չէ ա'յնչափ հեշտ և կը կարօտի մտաց լատագոյն յատկութեանց: Հարկ է նախ խնդիր մը դնել, այսինքն առաջարկութիւն մը, նախադասութիւն մը զոր պէտք է հաստատել և յետոյ լուծել զայն, այսինքն միջին եզր մը գտնել: Խնդիր մը դրնել կը նշանակէ մերձաւորութիւն մը կասկածիլ երկու գաղափարաց մէջ որք իրարմէ անկախ կը կարծուէին. առ այս հարկ է ունենալ խորին և ընդարձակ հմտութիւններ, զի ո'վ որ շատ գիտէ՝ նա շատ կը կասկածի ու կ'ենթադրէ. նա մանաւանդ պէտք է ունենալ ստեղծիչ յղացող

հանճար մը. և յետոյ միջին եզր մը գտնել, այսինքն խնդրոյն լուծումը, կը պահանջէ վերլուծող միտք մ'ունենալ որ իր գաղափարները վերլուծելով կարենայ հասարակաց հանգամանքներ, առնչութիւններ գտնել նոցա մէջ: Ամբողջ մաթեմատիքական գիտութիւնք ընծայական իմաստասիրութեանց շարք մ'են, և առաջ ու սահմանք բաւական եղած են յառաջ բերելու ուսողական ամէն ճշմարտութիւն. սակայն աներկբայելի է թէ հզօր մտքերու գործ է եղած կազմել և զարգացնել այդ գիտութիւններն, որպէս և զանոնք որոց մեթոտը նոյնպէս ընծայութիւնն է:

Ռ. Յ. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ

(Շարունակելի)

ԶԱՆԱԶԱՆՔ

ՏԻԵԶԵՐԱԿԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ՄԱՆԿԱՎԱՐԺՈՒԹԵԱՆ (1)

ՄԱՍՆ ԱՌԱՋԻՆ

ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ԺՈՂՈՎՐԴՈՅ ՈՐՔ ԿԱՆ
ԱՐՏԱՔՈՅ ԱԶԴԵՑՈՒԹԵԱՆ ՅԱՅՏՆԵԱԼ ԿՐՈՆԻՅ
Դ. ՂԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ԱՌԱՋԻՆ

Եթէ անցնիմք ճենաստանէն ի Հնդկաստան, կը գտնեմք անդ այլ կրօն մը, եւ, հետեւաբար, այլ դաստիարակութիւն: Հընդիկք ունին նուիրական մատեաններ, վետայք, որ մեծ ազդեցութիւն ըրած են այս ժողովրդեան կենաց վրայ: Դաստիարակներ, զոր օրինակ, նուիրագործեալք ի վետայից, կ'որոշէին զանազան անհատից կոչումը եւ այսու նոցա դաստիարակութեան կարեւոր մասը: Վետայք կ'ուսուցանեն նաև հոգւոյ անմահութիւնը և գոյութիւնն պատժոց եւ վարձուց յետ այսր կենաց: Այս հաւատքն պարտի ազդել նաև Հնդկին բարոյական կենաց վրայ, ինչպէս մարթ է ի միտ առնուլ հետեւեալ պատուէրներէն.

« Նա որ կը պարսաւէ իւր դաստիարակը, երբ դաստիարակն սխալած իսկ ըլլայ, յետ մահուն պիտի մտնէ ի մարմին իշոյ. եթէ յանիրաւի պարսաւէ զայն, պիտի ըլ-

(1) Տես թիւ 46.

լայ շուն. եթէ ի կիր առնու ինչ որ դաստիարակին է անկ, առանց նորա հրամանին, պիտի մանէ ի մարմին որդան. հոսկ ուրեմն, եթէ նախանձի նորա արժանեաց վրայ, պիտի փոխուի ի ճնի զագիր:

« Այրին որ կ'ամուսնանայ անդրէն, պիտի մանէ յետ մահուն ի մարմին ձիոյ:

« Նա որ պիտի պատուէ իւր հայրը, իւր մայրը եւ իւր դաստիարակը, պիտի տիրէ երեք աշխարհներու վրայ. իւր մարմինը պիտի փառաւորուի իբրու մարմին աստուծոյ մը, եւ պիտի վայելէ անճառելի երանութիւն:

« Նա որ կը պատուէ իւր մայրը կը շահի այս աշխարհը. նա որ կը պատուէ իւր հայրը կը շահի միջին կամ երեքային աշխարհը, եւ նա որ սերտիւ կը պատուէ իւր դաստիարակը, կը շահի երկնային աշխարհն Պրահմայի:

« Կան անմահաբունութիւնք (մարմինը չարչարել) որ ուղղակի կը մուծանեն ի ծոց անդր աստուածութեան. այս անմահաբունութիւնքն են. երկու կրակի մէջտեղ կենալ մինչ արեգակն կ'արծակէ իւր ճաճանչներն մեր գլխուն վրայ. պառկիլ ի ձմերայնի սառնապաղ ջրոյ մէջ. ապրիլ կանգուն կեցած իւր ոտից բոյժ մատին վրայ եւայլն: »

Ահաւասիկ ինչ ինչ մանրամասնութիւնք Հնդկական դպրոցաց վրայ զորս կը վարեն Պրահմինք:

Այն վայրերուն մէջ յորս կը գտնուին վերին երեք դասակարգերուն վերաբերող ընտանիքներ, կան տարրական դպրոցներ յորս մանկունք կ'ուսանին կարգալ, գրել եւ հաշուել: Դաստիարակը, պատժելու համար, կը գործածէ գաւազան: Ընթերցումը եւ գրութիւնը միանգամայն կ'սկսին: Առաջին նշանագիրները կը գծեն աւազի վրայ գաւազանով (դպրոցները կը գտնուին ծառի մը տակ եւ, երբ օգը գէշ ըլլայ, սայլատան մը ներքեւ). յետոյ կը գծեն զանոնք արմաւենուոյ տերեւոց վրայ երկաթեայ գրոցով. հոսկ ուրեմն, կը գրեն զանոնք թանաքով սօսուոյ տերեւոց վրայ: Եթէ դպրոցին աշակերտներն բազմաթիւ ըլլան, դաստիարակը կ'ուսուցանէ երկրագոյն աշակերտաց կըրթել զայլս. եւ կը կարգէ յուշարարներ: Հնդկաստանէն զառաջինն ի Լոնտոն փոխադրուած է Լանքաստրեան կամ Իրերա-

վարժական ուսումը: Առածներ եւ բարոյական վճիռներ կը ծառայեն հրահանգելու ըզմիտո: Բաց ի սոցանէ կ'ուսուցանեն նաեւ պուտալական վարդապետարան (catechisme) մը որ երկու մասանց բաժնուած է: Առաջինը կը բովանդակէ հետեւեալ տասն պատուէրները:

1. Բնաւ կենդանի էակ մը չսպաննես. (Հնդիկք միս չեն ուտեր):

2. Բնաւ չգողանաս:

3. Պղծութեան յանցանաց մեջ չիյնաս:

4. Երբեք անիրաւութիւն չընես բերանով:

5. Ոգելից ըմպելիք չգործածես (գինին միայն ներեալ է, այն ալ չափաւորութեամբ. արքշիւն յետ մահուն պիտի պատժուի չարաչար):

6. Երբեք չօծես մագերդ որ կ'անին գըլխոյդ վրայ, եւ մարմինդ բնաւ չներկես:

7. Մի' լինիր ունկնդիր երգոց. չըլլաս ներկայ եւ ոչ մէկ խաղի կամ հանդիսի, եւ բնաւ չմասնակցիս նմա (ճատրակի խաղը այս արգելման մէջ է):

8. Չստիս կամ չպառկիս բարձր եւ լայն բազմոցի վրայ. (Պուտալի բազմոցն ուժմատնաչափ բարձրութիւն ունէր):

9. Որոշեալ ժամանակէն յետոյ (յետ միջօրէի) չճաշես:

10. Չստանաս իբր սեփականութիւն անձիդ ոչ ոսկի, ոչ արծաթ եւ ոչ ո եւ է արժէքաւոր նիւթ:

Առաջին հինգ պատուէրներն կարեւորագոյն համարուած են. բաց անոնք, ինչպէս նաեւ միւսներն, յաճախ զանց կ'առնուին:

Երկրորդ մասը կը բովանդակէ քաղաքավարութեան, կենցաղագիտութեան կանոններ եւն: Ահա գլխաւորներն.

1. Երիտասարդն պարտի մեծարել իւր դաստիարակը իբրեւ զՊուտալին իսկ. չը պարտի հակառակ կալ նորա բանից, եթէ ճշմարտութիւնն իսկ չըսէ նա. չպարտի յանգգոյշ եւ յանխորհուրդս երծալ անոր քով եթէ նա փակած է դուռը. պարտի երկցս բախել դուռը, եւ եթէ չբացուի, պէտք է որ հեռանայ: Երբ դաստիարակ մը լեռը ելնէ, աշակերտը պարտի նորա ետեւէն ամու մը տանիլ որոյ վրայ կարենայ դաստիարակը հանգչիլ:

2. Երբ դաստիարակը ճաշէ, երբ կարդայ սրբազան մատեանները, թող մաքրէ

իւր ատամուները, լոգանայ բաղանեաց մէջ, կամ երբ մտազբաղ է, աշակերտը չպարտի նորա քով երթալ: Երբ զգեստները հագնի, աշակերտը պարտի նորա կօշիկները բռնել:

3. Աշակերտ մը առանց իւր դաստիարակին չպարտի ո՛ր եւ է տուն մը երթալ: Կը պարտի նայիլ ոչ յաջ եւ ոչ ի ձախ, այլ լռին հետեւիլ նմա, այք ի խոնարհ:

4. Պէտք է կարդալ եւ հասկնալ ուսման գիրք մը ծայրէ ի ծայր առանց ուրիշ գրքի մը անցնելու:

5. Սրբազան մատենից վրայ պէտք չէ հազալ, եւ ոչ իսկ հանգիստ առնուլ երբ կը կարդայ ոք զանոնք:

6. Քիտովը շատ աղմուկ պէտք չէ որ հանես. եւ մաքուր տեղ մը չմքնես: Երբ յօրանջես, զգեստիդ քղանցքը բերանդդ դէմ բռնես. հաշելու ժամանակ աղմուկ չհանես, եւ բնաւ գլուխդ չբերես:

Հնգկաստանի մէջ ժողովրդական դպրոցներէն զատ կան Պրահմինեան դպրոցներ եւ երեք գիտութեան դպրոցներ, զանազան գիտութեանց համար յատուկ ուսուցիչներով: Երիտասարդ մը որքան ժամանակ որ ուսանի, իւր դաստիարակին կամ հոգեւոր հօր տունը կը բնակի եւ կը սնանի. այս միջոցին պարտաւոր չէ պարգեւ տալ նմա, բաց ի իւր սննդեան եւ դասուց համար տրուած թոշակէն. բայց, երբ այլ եւս մեկնի նորա քովէն, պարտի, իւր դրամական կարողութեան համեմատ, տալ նմա արտ մը, ոսկի, գոհար, կով մը կամ ձի մը, հովանեակ մը, զոյգ մը հողաթափ, պտուղանդան մը, ցորեան, հանդերձ կամ փափուկ կերակուրներ: Այս միջոցաւ յաջս իւր դաստիարակին մեծարոյ կ'ըլլայ ⁽¹⁾:

Ժիկ ԲԱՐՕՁ

Թարգմ.

Մ. ԱՍՔԱՆԱՁ

ԲԱՌԱՔՆՆԱԿԱՆ ⁽²⁾

ՈՒՂՂՈՒԹԻՒՆՔ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹԵԱՆ

ՔԱՆԻ ՄԸ ՀԱՅԵՐԷՆ ԲԱՌԵՐՈՒ

4. Ասախոսոս: Նոր Հայկազեանն այս բառս կը յիշէ Մխիթար Հերացոյ Զերմանց

(1) Հնգկաստան տակաւ կը կերպարանափոխի անգլիական կառավարութեան եւ քրիստոնեայ քարոզիչներուն ազդեցութեան ներքեւ:

(2) Տես թիւ 46:

մխիթարութենէն եւ նոյն կը համարի Ասախոս բառին հետ, որ է յունարէն ապալգոս, աճ. ըսքագօղ. գղ. Homard: Նոյնպէս Առձեռն Բառարանն իբրեւ նոյնանը՝ չան կը դնէ Ասակոս, Ասախոս, Ասախոսոս, այսինքն աճ. ըսքագօղ:

Հստ իս՝ Ասախոսոս է գղ. Stechas կոչուած բոյսն, յունարէն սիլիսա, զորս Արարացիք շրջած են յ'իւսդուխուսէս, եւ յորոց կ'առնուն մեր բժշկապետքն. այս բոյսիս տաճերէն անունն է գարապաւ, գարապաւ օրու կամ չիչէյի, գարապաւը, տեսակ լալանցայի. իսկ Հայերէն անունն է եղնախոռ կամ արեղախոռ: Յիշեմ նախ Մխիթար Հերացոյ Զերմանց մխիթարութենէն երկու վկայութիւն, եւ ապա մի առ մի բժշկարանաց վկայութիւնքը. « Պատպարտ չի՞ չորս չորս դրամ, ասախոսոս երեք դրամ. զամէնս եփէ չորս լիտր ջրով, մինչեւ մնայ կէս լիտր »: Միս. Հեր. ԽԱ. էջ 126. « Պատպարտն եւ սեւ հալիլէ եւ ասախոսոս եւ աղարիկոն »: անդ. էջ 128. « Ասախոսոս. Եզնախոռն »: Բժշկարան ԺԳ. դարու. « Ասախոսոսի ծաղիկ, յԱնտաք լինի »: անդ. « Ասուխաւաւս, որ թարգմանի հոգի լնող. ինքն ծաղիկ մն է, եւ Հայերն ասեն Եզնախոռն, եւ թուրքերէն դարապաւ կու ասեն. սերտ տերեւ ունի եւ կարմիր ժեռ. ծաղիկ ունի, եւ լաւն այն է որ կարմիրդոյն լինի. . . : Ասէ Պատեհին թէ ինքն զհոգին կու յեմեցնէ սոխոսոս ասելուն, եւ այս ի յայն կղզին կու լինի որ Սատհատիս ասեն, եւ իր շահափրամի ըսուած ասեն, եւ լաւն այն է որ կանանչ լինի եւ համալեղի »: Ամիրտովաթ, Անգլոսաց անպէտ: « Ասախոսոս. Բէշի օրու, քարապաւ օրու. Հայերէն Արեղախոռ. ինքն խոտ է, ծիրանածաղիկ ունի. լաւն Պուրոսայ լինի. տաք է եւ չոր »: Բժշկարան Սիմէոնի կամերկապոյ: « Իւսդուխուսէս. է խոտ իմն, զորոյ զծաղիկն առնեն մասն ոմանց դեղորէից, որ բազում օգտութիւն առնէ քմաց եւ քմական ակտից: Եւ մերթ շէքէրով խամիյր առնեն. թուրքերէն ասի գարապաւ, եւ յոմանս տեղիս գարապէօրֆիլ »: Տիրացու Գէորգ, բառգիրք Պրս. - Հայ. - « Իւսդուխուսէս. է խոտ ինչ որ ունի զծաղիկ մօռ դունով. թուրքերէն գարապաւ չիչէկի »: անդ. « Շասփէրնէմ. է խոտ ինչ բժշկական՝ ուսդուխուսէս, թուրքերէն

գարապաւ, եւ ի գիրս բժշկականաց անուանի շաւֆէրէ՛մի ռու՛մի . . . անդ :

5. Արօսի . Նոր Հայկազեանն կը գրէ . Արօսի . յունարէն օ՛ի . լատ . Sorbus . յունարէն դա օա . լատ . Sorbum . ծառ և պլատուղ . տճ . իւլէզ . Գաղիանոս » : Առձեռն Բառարանն . « Արօսի . սին ծառն և պտուղը . տճ . իւլէզ . իւլէզ աղանը » :

Հստ իս՝ Արօսի է նոյն ընդ Արօս , և կը նշանակէ գղ . Outarde ըստած մեծ ջրային հաւը : Գաղիանոսի բառերուն մէջ գրուածն այս է . « Ոտի . Արօսի » . Ոտի է յն . օղիս . գղ . Outarde . իսկ Նոր Հայկազեանն կ'իմանայ յն . օ՛ի , որ է տճ . իւլէզ աղանը , գղ . Sorbier կամ Cormier : Այս թիւր իմացուածէն՝ Արօսի , թռչնոյ անուն , առած է նշանակութիւն իւլէզի ծառի : Նոր Հայկազեանն Արօս բառի մի միայն վերկայութիւն կը բերէ ի նախնեաց , այն է ի պատմութենէն Մատթէի Ուռհայեցոյ . « Յայտ ամի եղեւ պատերազմ թռչնոց ի գաւառն Մեղտենոյ . ժողովեցան արագիւք և կռուեցէք և արօս և կռուեցան ընդ միմեանս , և կռուեցին յաղթեաց զարագիւքն , որ բնաջինջ արար զնոսս և ուր ուրեք մընացին » . տպ . Երուսաղեմի , էջ 446 : Յիշեմ ուրիշ քանի մը վկայութիւններ ալ . « Զօրէն արօսին , քանզի նորա յորժամ մերձ ելոյ հուպ յըմբռնումն բազէի , ի գուճս կոյս եղեալ զծիրտն ծորեալ դիմացն ուղղակի ճահեցուցանէ , և ինքն թռուցեալ մնայ կենդանի » . Գր . Մագիստրոս , թուղթ ԿԱ . - « Կիլիկիա . . . ունի . . . և հու՛ սիրամարգ , սալամ , կաքաւ և տուռէճ , արօս և արագիւք » . Թովմաս վարդապետ , նկարագիր Կիլիկիոյ : -

« Արօսն էր մեծ զերթ , ոչխար , Զօրն ի դաշտերըն շուրջ կուգայր » . Բառարան Հայ-Լատ .

Ստեփանոսի Կամենիցացոյ . - « Մեծամեծք խորհուրդ արին , բերին ըզսաքն ընդ արօսին , Մանրամասն կտրատեցին և զճընճըղկան փորըն լըցին » .

Տաղ ուրախութեան , Արեւելք սուղին . - « Հուպարայ , որ թուրքերէն այս թռչնոյս բօլլ կ'ասէ , և ոմանք չի կուսսեն , և յարապերէն տէրուն կ'ասէ , և հայերէն Արօս , և ինքն թռչունն մն է որ միսն սագուն մըսին և բաթու մսին ի մէջն է » . Ամիրտուլ-

վաթ , Անգիտաց անպէտ : Տես Aubère ի Յաւելուածն (Supplément) Լիդրէի Գաղղիերէն բառարանին , յորում արարերէն հօպէրա բառն կը մեկնուի գղ . Outarde :

6. Բաւիս : Նոր Հայկազեանն կը գրէ . « Բաւիս . որպէս Աքալար . յն . ա՛գարի . ալար . մանր ճճի . կամ որդն մոմոյ , պանրոյ , և մորթոյ մարմնոց մարդկան . Գաղիանոս : - Նոյնպէս Հ . Ման . Զախճախեան Բաւիս բառը կ'իմանայ իբր լատ . Acarus , մանր ճճի կամ որդ . նոյնպէս և Առձեռն Բառարանն : Հ . Սրապիոն էմինեան ալ գղ . Blatte , Charançon և Mite բառերուն դիմաց , որ որդ կամ ուտիճ կը նշանակեն , կը դնէ Բաւիս :

Հստ իս՝ Բաւիս ոչ է յունարէն ա՛գարի և լատ . Acarus ըստած որդն կամ ճճին , այլ լատ . Acorum կամ Acorus , իտ . A'coro , տճ . Էկիր օրու կոչուած ջրային բոյսն որ պարսկերէն կ'ըսուի վաթիս կամ վան , և ուսկից մեր բժշկագետքն առած կ'ըսեն Բաւիս կամ Բաւիսակ , Բաւիսակ : Գաղիանոսի բառերուն մէջ գրուած է . « Ակարոն . Բաւիս է » . փոխանակ այս Ակարոնը Ակորոն կարգալու և իմանալու լատ . Accorum բոյսը , վերոյիշեալ բառարանք կ'իմանան այդ որդը կամ ճճին որ յն , կ'ըսուի ա՛գարի եւ լատ . Acarus : Ահաւասիկ Բաւիսակի քանի մի վկայութիւնք . « Ոճճ . Բաւիսակ » . Բըժշկական ժԳ . դարու . - Վաչ . բաւիսակ » Բժշկարան . - « Վաճ , որ է ալիք » . Հին բառգիրք . - « Բաւիսակն , որ է վաճն , որ է ալիքն . ինքն սպիտակ և թեթեւ տակ է . ի ջրին մէջն կու բուսնի . լաւն այն է որ ի լի լինի , և անուշահոտ լինի Ասէ Պատեհին թէ Փռանկն այսօր ալարոյս ասէ , և հոռոմն դրուն ասէ , և պարսկերէն ալիք ասէ և յաւաս ըլ զարհ ասեն » . Ամիրտուլվաթ , Անգիտաց անպէտ . - « Ոճ , որ է ալիքն , որ է վաճն » . անդ : Ընդհանրապէս Ամիրտուլվաթի գրոյց մէջ Բաւիսակ կը գրուի , ինչպէս կը գրէ և նոր Հայկազեանն . բայց ըստ ընտրեալագոյն ձեռագրեալ գրերի է Բաւիսակ :

(Շարունակելի)

ՆՈՐԱՅՐ ԲԻԻԶԱՆԴԱՅԻ

Ursoğuslar Ա . ՍԱՔԱՅԵԱՆ

Տնօրէն—Խմբագիր

ՄԻՋՐԱՆ ԱՍՔԱՅԱԶ

Տպագր . ՆՄԱՆ 4 . ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ

4 . Պոլիս , Էսկի Ջապիիէ նասսէսի , 61 .